

İRFAN ÇAĞATAY ALEKSİVA
Osmanlı İmparatorluğu'nun
Son Döneminde Lazlar
(1877-1923)

IRFAN ÇAĞATAY ALEKSIVA 1981 Ardeşen doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Ardeşen'de tamamladı. 2002'de İstanbul'a Marmara Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı okumak için geldi. İstanbul'da Laz çalışmalarında aktif rol aldı. 2009-2010 yıllarında Tiflis'te yaşadı. 2011'den beri çeşitli projelerde Lazca, Laz tarihi, arşiv ve yayın çalışmaları yapmaktadır. 2013'te Lazi Kültür Yayınlarını kurup *Ağani Murut-sxi* gazetesini ve *Uncire* dergisini çıkarmıştır. Başlıca yayımları: *Lazca-Türkçe Büyük Sözlük* (Çiviyazıları, 2007); *Svacoxo Laz Yerağları Sözlüğü* (Laz Kültür Derneđi Yayınları, 2009); *Çquni Çhara Albonişi Supara ve Chitaşi'nin Diđer Yazıları* (Laz Kültür Derneđi Yayınları, 2012); *Lazca Matematik Kitabı Oxesapuşi Supara Tıpkıbasım ve Sözlük* (Geoaktif Yayınları, 2012); *Lazuri Texts Artaşeni Dialect* (Lazi Kültür Yayınları, 2014); *Laz Halk İnançları ve Mitolojisi* (Heyamola Yayınları, 2020); *İki Osmanlı Aydınının Kaleminden Lazlar ve Lazistan* (Heyamola Yayınları, 2020); *Dictionary of Laz Plant Names* (Lincom GmbH, 2020); *Sovyet Arşivlerinde İskender Chitaşi* (Lazi Kültür Yayınları, 2021); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Lazlar (1877-1923)* (İletişim Yayınları, 2024).

i.aleksiva@gmail.com

İletişim Yayınları 3485 • Tarih Dizisi 187

ISBN-13: 978-975-05-3753-0

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2024, İstanbul

EDİTÖR Mehmet Atala

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI "19. yüzyılın sonlarında Viçeli Lazlar", Faruk Benli,
Mamoylar Aile Tarihi, Gurup Matbaacılık, Ankara, 2005, s. 17.

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırımday

DİZİN Deniz Erođlu

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İRFAN ÇAĞATAY ALEKSİVA

Osmanlı
İmparatorluğu'nun
Son Döneminde
Lazlar
(1877-1923)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ • BÜLENT BİLMEZ	9
ÖNSÖZ	15
GİRİŞ	19
Laz derken?	27
BİRİNCİ BÖLÜM	
TARİHSEL ARKAPLAN	37
Bizans ve Komnenos İmparatorluğu dönemi (13-15. yüzyıllar)	40
Bölgede Osmanlı idaresinin kurulması	42
Lazların İslâmlaşmasına dair	45
Âyanlar dönemi ve Tanzimat'a geçiş	48
İKİNCİ BÖLÜM	
93 HARBİ VE ETKİLERİ	57
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı	58
Lazistan kıyımı (1878)	59
Muhacirlik ve Batı Anadolu'ya göçler	71
Lazistan Sancağı merkezine dair tartışmalar	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1914'E KADARKİ GELİŞMELER VE BİREYSEL ÇALIŞMALAR	85
İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Lazlar	85
Nikolay Marr'ın Lazistan izlenimleri (1909)	94
Birinci Dünya Savaşı'nda seferberlik ve Lazistan'ın işgali	100
Ali Faik Efendi	101
Âşıkhasanoğlu Abdullah	110
Lazistan gazetesi	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LAZ CEMİYETLERİ	119
Laz Talebe Cemiyeti (1914)	122
Laz Tekamül-i Milli Cemiyet-i Hayriyesi (1919)	131
Ahmet Tevfik Bey (Yücesoy)	143
“Sevgili vatandaşlarım, Lazlara rica-yı mahsusum ve tarihten iki şanlı sahife”	149
Lazistan Tahlisi Cemiyeti	168
Lazistan'da kurulan iki cemiyet	186

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA LAZİSTAN SORUNU	189
BITİRİRKEN	207
EKLER	211
EK 1 Laz Talebe Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsîsi	213
EK 2 Laz Tekamül-i Milli Cemiyet-i Hayriyesi Nizamname-i Esâsîsi	220
EK 3 Laz Kardeşlerimizin Fedakârlıkları	234
EK 4 Acaralı Hacı Reşitzade Hasan Hüsnü'nün Bahaeddin Şakir'e Gönderdiği 7 Mayıs 1907 Tarihli Mektubu	237
EK 5 Gürcistan'ın Emelleri	244
EK 6 Gürcü Heyeti'nin Komisyon Başkanı'na 28 Şubat 1920 Tarihli Mektubu	247

EK 7	Gürcü Heyeti Başkanından Yüce Kurul Başkanı'na 16 Mart 1920 Tarihli Mektubu	249
EK 8	İslâm ve Hıristiyan Gürcülerle Lazistan Eşrafının Maksad-ı Mahsusaları	252
EK 9	Şahinbeyzade Tahsin Bey Hakkında Şifre	254
EK 10	Abaza Nuri Hakkında Şifre	255
EK 11	Batum Mukadderatı ve Lazistan	257
EK 12	Laz Ahalinin Dahiliye Nezareti'ne Telgrafı	260
	KAYNAKÇA	263
	DİZİN	273

SUNUŞ

BÜLENT BİLMEZ*

Türkiye’de akademinin genelde kültürel çeşitlilik veya benim tercih ettiğim kavramla “kültürel çoğulluk” konusundaki ilgisizliği, devletin onlarca yıllık tekçi kültür politikalarının sonucu veya ayrılmaz parçasıdır. Buna ek olarak çoğunluk aydınlarının genelinin bu konudaki “seçilmiş bilgisizlikleri” de yine bu sürecin kaçınılmaz sonuçlarından. Maalesef, bugün gelişen durum itibarıyla bu topraklarda tekçi anlayışların yarattığı çoraklaşma inkâr edilemez boyutlara varmıştır. Bu çoraklığın önlenmesi için de kesinlikle tersi istikamette atılacak adımlar zaruridir. Bu sebeple, yüzyıldır ülkenin kültürel olarak yoksullaşmasını her gün biraz daha arttıran ve siyasi sorunların çözümü önündeki en büyük engellerden olan bu tekçi politikaların aşılması için öncelikle çoğulluğun inkârından vazgeçilmesi ve çözüm olarak çoğulcu anlayışın yerleşmesi gerekiyor elbette.

Öte yandan, devlet-dışı aktörler olarak akademi içindeki ve dışındaki aydınlar da mesleki etik ve “aydın sorumluluğu” çerçevesinde, çoğulcu anlayışın yaygınlaşmasına katkı sunmak için rol üstlenmelidirler. Şüphesiz aydınların bu yönde atabilecekleri en önemli adımlardan biri, söz konusu çoğulluğun her bir unsuru üzerine yapılacak güvenilir çalışmalar aracılığıyla,

(*) Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi.

kamuoyunda yaygın klişeleri ve genel bilgisizliği ortadan kaldırmak (hiç olmazsa azaltmak) ve bu sayede farklı kültürler üzerine çalışanların yaygın olarak yaşadığı kompartımanlaşma sorununu aşmak için çaba harcamaktır.

Bu bağlamda İrfan Çağatay'ın, son dönem Osmanlı Devleti tarihi çerçevesinde yakın dönem Lazlar ve Lazistan tarihini odağına alan elinizdeki çalışması, sözünü ettiğim “aydın sorumluluğu” ilkesinin bilincinde ve rehberliğinde hazırlanmış müstesna bir eserdir.

Bu kitabın sahip olduğu en önemli vasıflardan biri, şüphesiz Türkiyeliliğin ve Türkiye coğrafyasının eşsiz parçaları olan Lazlar ve Lazistan tarihi konusunda sağladığı kayda değer katkı aracılığıyla bu alanda var olan devasa boşluğu bir nebze doldurmasıdır. Ayrıca bu çalışma, yaklaşımı ve sunduğu olgusal bilgilerin yeniliği sayesinde tekçiliğin yol açtığı sorunların giderilmesine önayak olabilecek ve bu yönde yapılacak yeni çalışmalarını teşvik edebilecek mahiyettedir. Belirtmek gerekir ki bu kitap gibi kamuoyunu aydınlatacak her çalışma, çoğulcu bir anlayışla barış içinde bir arada yaşama çabasına büyük katkı anlamına gelmektedir.

Takip edebildiğim kadarıyla bir çölden ibaret olduğunu bildiğim Lazlar ve Lazistan konulu tarihyazımında kısa sürede önemli bir başvuru kaynağına dönüşecek olan Çağatay'ın bu kitabı, aynı zamanda bu konudaki potansiyel araştırmacılar için çıtayı, uzun süre aşlamayacak bir noktaya taşıma özelliğinden dolayı çok değerlidir.

Kitabın yazarı İrfan Çağatay'ın mütevazı çalışkanlığı ve yakından tanık olduğum akademik düzeydeki özen ve titizliği ile dil, coğrafya ve botanik başta olmak üzere geniş bir alana yayılan ilgisi ve olağanüstü bilgisi, böylesine önemli bir çalışmayı yapabilmesini sağlayan özellikleridir bence.

Türkiye kültürleri üzerine yaptığım çalışmalar sırasında Lazlarla ilgili kaynak arayışı sürecinde yazılarıyla (bazen Aleksiva mahlasıyla) karşıma çıkmış birkaç kişiden biri olan İrfan Çağatay'ı, yöneticiliğini yaptığım İstanbul Bilgi Üniversitesi Türkiye Kültürleri Araştırma Birimi (TÜKAB) çatısı altında yürü-

tülen faaliyetler vesilesiyle şahsen tanıdım ve daha sonra değişik vesilelerle aynı projede kendisiyle birlikte çalışma olanağı buldum. Kendisi, bugüne kadar Laz diline ve Lazlara dair yaptığı çalışmalarıyla Laz Çalışmaları (Lazuri) ile ilgilenen herkesin sevgi ve saygısını kazanmış bir araştırmacıdır. Bu alanda yayımladığı ve yayına hazırladığı makaleler, kitaplar ve devam etmesi için büyük fedakârlıklarla çalıştığı süreli yayınlar, Çağatay'ın çalışkanlığının ve üretkenliğinin kanıtları olarak ortada durmaktadır. Ancak Türkiye'de kültürel gruplar hakkında çalışmanın getirdiği zorluklar ve kısıtlı olanaklar nedeniyle henüz tamamlayamadığı birbirinden ilginç konulardaki çalışmaları da bulunmaktadır. Değişik nedenlerle akademinin ilgi göstermediği veya uzak durduğu Lazuri konusunda yapılan çalışma azlığını hesaba kattığımızda İrfan Çağatay'ın bu son eserinin, kültürel çoğulculuk çalışmaları açısından Türkiye kamuyu için çok değerli bir kazanım olduğunu düşünüyorum.

Bir tarihçi olarak, İrfan Çağatay'ın bu çalışma için yaptığı araştırmalarda hangi dilde olursa olsun konuyla dolaylı ve özellikle dolaysız ilgili her malzemeye ulaşmak için heyecanla sürdürdüğü aralıksız çabanın ve keşfettiği her bir yeni kaynak karşısında yaşadığı olağanüstü heyecanın tanığı oldum ve böyle bir çalışmayı tamamlayıp yayına hazırlaması yönünde kendisini ısrarla teşvik etmeye çalıştım. Elbette bu çalışmayı mümkün ve başarılı kılan, yazarın konuya teorik-kavramsal boyutuyla sağlam yaklaşımı, metodoloji boyutuyla mesafeli ve eleştirel tutumu ve elde ettiği bilgilerin titizlikle teyidi konusundaki duyarlılığı olmuştur. Yıllar içinde bu kitabın taslaklarının farklı versiyonlarını her okuduğumda yazarın eleştiriye açık tutumuna ve titizliğine yakinen şahit oldum. İrfan Çağatay, uzun bir zamana tekabül eden araştırması esnasında tüm olanaklarını ve ilişkilerini seferber ederek topladığı değişik dillerdeki literatürü bu kitap için kapsamlı bir şekilde kullanmış ve değerlendirmiştir. Çoğu ilk defa kullanılan dönem basınına ve arşiv belgelerine dayanan bu kitaptaki bilgilerin önemli bir kısmı, sadece genel okuyucu için değil, bu alanın uzmanları için de yeni olacaktır.

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi/resmî kültürel politikaları bilinmeden Laz tarihini anlatmanın veya anlamının sakıncalarını ve kısıtlarını çok iyi bilen İrfan Çağatay'ın, kitabın başındaki uzun "Giriş" bölümünde ele aldığı geniş çerçe ve "Tarihsel Arkaplan" başlıklı Birinci Bölüm'de özet olarak sunduğu uzun tarihsel bağlam, hem eleştirel tarih okuması hem de olgusal zenginliği nedeniyle okuyucuların konuyu geniş bir perspektiften görmelerini sağlamaktadır.

Modern Laz tarihinin başlangıcı sayılabilecek 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası (İkinci Bölüm) ve 1914'e kadarki II. Meşrutiyet yıllarını ele aldığı kısa Üçüncü Bölümlerden sonra, kitabın en hacimli kısmını Dördüncü Bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde, hakkında bugüne kadar çok az şey bilinen İstanbul merkezli kurulmuş cemiyetler ile Lazistan'da kurulan irili ufaklı yerel dernekler hakkındaki teferruatlı bilgiler, sadece Laz ve Lazistan tarihi açısından değil, aynı zamanda modern Osmanlı tarihi açısından da mevcut birikime çok önemli katkı sunmaktadır. Özellikle bu derneklerin kurucusu ve aktif üyesi olan modern eğitim almış dönem aydınları arasında yaşanan ve bugüne kadar hakkında pek bir şey bilmediğimiz Lazlık ve Lazistan meselesiyle ilgili tartışmalar dikkat çekicidir. Uzun zamandır Osmanlı'da "etnisite-merkezli modern kolektif kimlikler" olarak ulusların söylemsel inşası konusunu çalışan bir tarihçi olarak bu bilgilerin paha biçilmez değerinde olduğunu düşünüyorum. Bugüne kadarki çalışmalar sayesinde haklarında daha fazla bilgi sahibi olduğumuz, Müslüman Arnavut, Kürt, Arap ve (konumlarındaki kategorik farka rağmen) Türk aydınlarının Osmanlı modernleşme sürecinde adeta bir şablon gibi yaşadığı çokkatmanlı "çatışan ve çakışan kimlikler deneyimi" ile ilgili karşılaştırmalı makro çalışmalara, bu kitaptan sonra Laz aydınlarının aynı dönemdeki faaliyetlerini ve bu süreçte ürettiklerini de katma olanağına kavuşmuş oluyoruz. Yirmi yıldır üzerinde çalıştığım, "modern-öncesi dönemden devralınmış etnisite-üstü geleneksel kolektif kimlik" olarak Müslümanlık ve "19. yüzyılda inşa edilen modern kimlik" olarak Osmanlılık ile ilgili o zaman yaygın olan entelektüel ve duygusal sorgulamalardan yo-

la çıkararak şunu söylemek isterim: Osmanlı'nın son döneminde yürütülen Arnavut, Türk, Arap ve Kürt ulusunun söylemsel inşaları sürecine Laz örneğini de katarak dönemin geniş bağlamı içinde modern Müslüman aydınların kolektif kimlik sorunsalını karşılaştırmalı olarak çalışmak, günümüz araştırmacılarının önünde önemli bir görev olarak durmaktadır.

Bu bağlamda elinizdeki kitabın aynı zamanda günümüz Türkiyesi'ni anlamak için de elzem olan bilgi birikiminin zenginleşmesine katkısı bence büyük olacaktır. Dönemin Laz aydınları söz konusu olduğunda, İrfan Çağatay'ın deyişiyle, "Batum ve Rusya merkezli" aydınların (en azından 1938'de başlayan "Büyük Tasfiye" yıllarına kadar) sergiledikleri "bağımsızlıkçı" tavrının karşısında, "Laz ulusal uyanışını sağlayabilecek" İstanbul merkezli Laz aydınlarının "Osmanlıcı ve daha sonra Cumhuriyetçi bir kimliğe bürün"melerinin arkaplanını ve nedenlerini tartışmak, Cumhuriyet tarihi bağlamında çok önemli ipuçları sunacaktır. Bu konu hakkında kısa ama çığır açıcı bir değerlendirmeyi, Cumhuriyet dönemi gelişmelerini kaba hatlarıyla tartıştığı, adeta "hikâyenin sonu" niteliğindeki "Bitirirken" bölümünde bulmak mümkün.

Bu arada, kitabın sonunda yer verilen ve bazıları ilk olarak yayımlanan dönem kaynaklarını yeni alfabeyle okuma olanağı sunduğu için "ekler" bölümü, konuyla daha yakından ilgilenen okuyucu için çok değerlidir.

Sonuç olarak, bence bundan sonra Lazlar ve Lazistan tarihi veya genel olarak Lazuri konusunda yapılacak çalışmalarda asla görmezden gelinemeyecek bir kitapla karşı karşıyayız. İrfan Çağatay'ın deyişiyle "alanın daha sağlam bir zemine oturmasını" sağlamak için bundan sonra yapılması gereken şey, bu kocaman taşın üzerine yeni taşlar koyarak Laz ve Lazistan tarihi çalışmalarına ve bu vesileyle Osmanlı ve Türkiye tarihi çalışmalarına katkı sunmak amacıyla, günümüzün zihinsel-entelektüel şartlanmalarından uzak bir şekilde dönem tarihini bütünlüklü bir şekilde araştırmak ve tartışmaktır.

Bitirirken en başta dillendirdiğim kültürel çoğulluk meselesini tekrar vurgulamak istiyorum. Bugüne kadar Türkiye'de

tekçi politikaların yıkıcı “tam başarısı” önünde en büyük engel olarak varlığını ısrarla sürdüren ve bugün hâlâ demokrasinin en büyük garantisi olan (siyasi ve toplumsal çoğulluğun yanında) kültürel çoğulluğun korunması ve daha çok gelişmesi için farklılıkları kabullenmek ve kıymetini bilmek gerekiyor. Bunun için kültürel alanda olduğu gibi sosyolojik ve ideolojik alanda da devam eden ülkenin kıvanç duyulması çoğulluğuna uygun “çoğulcu” yaklaşımların ve politikaların hâkim kılınması için çaba sarf edilmelidir. Böylece, modernleşmenin/küreselleşmenin parçası olarak tekçi ulus-devletin ve aydınlarının standartlaş(tır)ma ve aynılaşt(tır)ma çabalarının (Geoffrey Lewis’in dil devrimi bağlamında kullandığı kavramla) “katasτροφik başarı”sına rağmen bugüne kadar ortadan kaldırılamamış çoğulluğun ve ona eşlik edecek çoğulculuk anlayışının bugün demokrasinin en güçlü dayanağı olduğu, en başta çoğulluk tarafından anlaşılabilmesi mümkün olabilir. Nitekim, bu kitabın önemli katkı sunacağını düşündüğüm çoğulculuk anlayışının ülkede yerleşmesi için, öncelikle çoğulluğu oluşturan Sünni Türk aydınların, bu ülkede çoğulluğun unsurlarını barındıran ve oluşturan (Çağatay’ın kitabın sonunda alıntıladığı Mahmut Goloğlu’nun ifadesiyle) Kürdistan, Ermenistan, Pontus’a “yara” ve Lazistan’a “sivilce” gözüyle bakma anlayışından ve (Cumhuriyet memurları Hamdi Bey’in ve daha sonra Naşit Uluğ’un ifadeleriyle) Dersim’i “acil ameliyat” ile kesip atılması gereken bir “çıban” olarak görme tavrından kurtulması gerekiyor.